

Üç evre yaşanıyor “kapitalizm” diye adlandırılan en yeni hızlı sermaye artışı sürecinde: Liberal Dönem, Keynesyen Dönem ve Global Dönem.

İnsani ve toplumsal yenilikler ya da unutulduğundan yenilikmiş gibi görünenler, önce olurlar, sonra rasyonalize edilip sistematik düşüncede yerlerini alırlar. Sermayeci toplumun liberal, keynesyen ve global dönemleri için de durum aynıdır. Liberal, keynesyen ve global iktisadi ve toplumsal düşünceler hep günü ve yarını açıklama savında olsalar bile, halihazırda gerçekleşmiş olanı formüle ettiler. Eleştirel iktisadi ve toplumsal düşünme bunun farkına varmakla başlar. Kuram olarak liberal iktisadın, keynesyen iktisadın ve (gelgitler içinde, şizofrenik biçimde, neo-liberal ve neo-keynesyen iktisat olarak anılan) global iktisadın ortaya çıkışı hep ilgili evrenin sonlarına rastlar.

Son Sermaye Genişlemesinin Evreleri

Dönem	Birincil Sınıf Çatışmasının Tarafları	Sermaye'nin Birincil Birikim Aracı	Emekçilerin Birincil Direniş Biçimi	Eğemen Düşünüş Biçiminin Kendisine Muhalefeti	Vurgulanan Politika Aleti
Liberal	Kentlilere karşı lordlar	Piyasa	Sendika	Merkantilizm	Dış Ticaret politikaları
Keynesyen	Sermayedarlara karşı emekçiler	Devlet	Sosyal-demokrat Parti ve “Komünist” Devlet	Popülizm	Parasal ve makro politikalar
Global	Sermayedarların kendi aralarında hesaplaşması, uzlaşması	uluslar üstü ve ulusal bilimsel/teknik kurullar ve hükümet dışı örgütler	?	Yozlaşma	Uluslararası finansman ve yatırım politikaları

Sermayenin sönmelenmesinden dolayı, Avrupa’da yüzyıllar boyu zor ilişkileri başat oldu.¹ Toprak lordu, merkezi kalesi olmak üzere, çevresindeki toprağa egemendi. Kalede şövalyeleriyle lordun gereksinimlerini karşılayan hizmetkârlar bulunurdu. Bunlar

hizmetçiler, ahçılar, kasaplar, terziler, nalburlar ve benzerleriydi. Toprakla lord arasındaki bağlantı salt bir mülkiyet bağlantısı değildi. Ona egemen olduğu topraktaki yaşam üzerinde yasama, yargılama ve uygulama yetisi kendiliğinden veriliydi. Bu sermayeyi sürekli tırpanlayan mevcut egemenlik ve yayılmasını gemleyen mevcut egemenliğin dağınıklığı, mal taşıma, alım-satım ve borç vermede ortaya çıkan sermayenin sahipleri için iç daraltıcı olmakla birlikte, sermayeyi genişlemeye zorlayan para arzı artışı gerçekleşmeden önce, dengeleyici nitelikteydi.

Değerli maden stoğundaki sıçrama ve süreklileşen artışla birlikte sabit sermaye stoğunun artması, değişken sermaye artışını tetikledi. Bu gelişme olurken, hâlihazırda sermaye ilişkilerine yoğun olarak bulaşmış kentli hizmetkârlar ve mal taşıma, alım-satım ve borç vermeyle uğraşanlar sermaye artışının aracıları ve giderek artan sermayenin sahipleri durumuna geldiler. Bu, İngilizce “middle class”² (orta sınıf), Fransızca “bourgeois”³ (burjuva), Almanca “Bürger” (kaleli/kentli/kasabalı) olarak adlandırılan kentlilerin sermayedar sınıf olarak ortaya çıkmaları demektir. Bunlar, hizmetkâr oldukları lordun egemenlik alanına yönelmektense, o alanda akıp giden zamana sinsin el uzatıp, altındaki toprağa dokunmadan üstündeki zamanı çalmayı başardılar. Köylülerin, lorda tâbiyetlerine önceleri dokunmadan, zamanlarının bir kısmını satın alıp iş yaptırdılar. Bir zaman geldi ki, eski hizmetkâr zengin kentli olarak çıktı asilin karşısına. Sonradan olma olmasına karşın zenginleşme dinamiği, kentliyi, asilin sarsılmaya başlayan statik iktidarı karşısında açık savaşıma zorladı. Böylece son sermaye genişlemesinin Liberal Dönemi başlamış oldu.

Liberal Dönemde, toprak lordluğunun tasfiyesi üç aşamada gerçekleşti: Toprak lordlarının toprak sahibine dönüştürülmesi, toprak sahibine dönüşen lordun servetinin ele geçirilmesi, ve krallığın demokratik devlete dönüştürülmesi. Her üç aşamada da aynı “serbest piyasa” ideali temel alet durumundaydı. İlk aşamada, bölgeden bölgeye mal taşımacılığında lordların aldıkları vergilerin tasfiyesi, bölgeler arası uyumu bozan ve sermayenin akışkanlığını zorlaştıran, lordun bölgesinde yasama ve yargılama yetisinin, yetki hâline getirilmesi yoluyla kırılıp bu yetkilerin merkeze taşınması için gerekli iknayı sağlayacak argümantasyonun temel taşı olarak, servetin kentlilerin ellerinde toplanmasına aracılık eden serbest piyasanın

servetin kaynağı olarak sunulması liberalizme hoş geldin demek oldu. İkinci aşamada, “serbest piyasanın” servet yaratıcılığı yanılması kullanılarak, bir yandan doğrudan toprak rantının vergilendirilmesinin iktisadi gidişata olumlu ya da olumsuz etkisi olmayacağı, dolayısıyla gerek duyulduğunda ilk vergilendirilmesi gereken kazancın toprak rantı olduğu düşüncesinin yaygınlaştırılıp kabul görür hâle gelmesi yoluyla, diğer yandan toprak ürünlerinin değerinin düşürülmesine yarayacak toprak ürünlerinin (denetimi kentlilerin elinde olan) uluslararası ticaretinin serbestleştirilmesi yoluyla toprağın kapitalize edilebilir değerinin düşürülmesi kentlilerin asiller karşısında zaferinin ilanı demek oldu. Üçüncü aşamaysa, yerel iktidar odaklığı olarak lordluğun sönümlenmesinde lordların karşısında gittikçe güçlenen kraliyetin iktidarının da ortadan kaldırılmasıydı ki bu da Liberal Dönemin sonuna geldiğinin işaretiydi.

Liberalizmin karşıtı olarak sunulan, içeriği liberalizmden hiç farklı olmayan, temel farkı öznelerdeki küçük kayma, yani kentliler yerine “devlet” ya da kraliyetin konması ve liberalin olumlu gösterdiğini olumsuz göstermesi olan merkantilizmdir; kentlilerin denetiminde olmayan her birikimin kötülenmesidir.⁴ Evet, serbest ticaret kraliyet ailesine zenginliğini artıracığı kanısı verilerek kabul ettirilmişti; ancak, pratikte kraliyetin serveti olan devletin hazinesinde değerli madenlerin birikimini artırmak için yapılacakların, yani merkantilist politikaların, “komşunu fakirleştir” politikaları oldukları ve bunlardan kaçınılmasının gerekliliği artık vurgulanmalıydı. Ayrıca başta hazine olmak üzere kamu işleri, oluşturucuları ve denetleyicileri kentliler olan, ülkenin refahını gözetilen bir yönetime ve bürokrasiye bırakılmalıydı.

Kentliler sermayedar olup, lordluğu sönümlendirirken, bir yandan hizmetkâr oldukları ve elleriyle kurup onardıkları kentler ortadan kalktı, diğer yandan sermayenin yoğunlaşmasıyla birlikte değişken sermaye de, yani sömürülecek insan zamanı da, ve dolayısıyla zamanı soğurulacak emekçi insanlar da belli yerlerde yoğunlaştı. Yani sermaye birikimi bir araya geldiklerinde sermayeye direnebilecek olan emekçileri bir araya getirdi. Rekabetçi ortamda sermaye kâr edemez ve sermaye birikimi durur ve sermaye sönümlenir, giderek piyasa ortadan kalkar. Piyasa, dolayısıyla sermaye ilişkileri, tercihen rekabet olarak kabullenilen

geleneksel iktisatta tekel gücü denilen piyasa gücünü gerektirir. Piyasa gücü olan sermayeyle piyasada karşılaşan emekçilerin, onlarsız süremeyecek olan sermayeyle oluşan dayatmalara direnme gücü vardır. Piyasada herhangi bir aktör gibi görülen ticaret ya da emek birlikleri, yani sendikalar emekçilerin Liberal Dönemde sömürüye karşı direnme biçimini de oluşturdu.

Önce lordluğun, giderek krallığın sönmüldendirildiği, ulusal devletin kurulmasına varan Liberal Dönem sonunda sermayedarlar, gerek sendikal hareketle kendilerine karşı direnen, gerekse fırsat bulduğunda Paris Komünü'nde olduğu gibi kendilerini alaşağı edebilecek olan, ancak onlarsız yapamayacakları emekçilerle karşı karşıya kaldılar. Sermayeci bir birim olarak kentin ortadan kalkmasıyla birlikte ortaya çıkan ulus-devletin, piyasanın yanı sıra sermayeye alternatif bir birikme aracı olarak kullanılmasına da karşılık gelen Keynesyen dönem bu karşı karşıyalığı sözde bir yan yanalığa dönüştürme sürecidir.

Teknik ayrıntılardan olabildiğince arınmış olmaya çalışmakla birlikte, devletin piyasaya alternatif bir sermaye birikimi aracı olduğu biçimindeki, genel kaniya aykırı savın, en azından, kamu harcamalarının sermaye birikimine bire-bir oranından daha yüksek oranda katkı yapması anlamına gelen çarpan etkisi gibi karmaşıklaştırıcı etkileri bir yana bırakarak, figüratif bir örnekle açıklanması gerekir. Diyelim ki sermayedarların elinde 100 kişiyi istihdam edebilecek değerde sermaye var. Ancak hâli hazırda ürettiği maldan 110 kişiyi istihdam edebilecek değerde satış yapabilmeleri olanaklı değil. Ancak, devlet para basımıyla finanse ederek, 10 kişiyi istihdam edebilecek değerde kâr getirecek bir yol yapımı ihalesi açıyor. Eldeki bu sermaye söz konusu yol yapımına yatırılır ve gelecek sene elde 110 kişiyi istihdam edebilecek değerde sermaye kalır. İlave olarak, bir yılın sonunda yeni bir mal çeşidi geliştirildiğini ve sermayenin, bunun üretimi aracılığıyla, birikimini sürdürebileceğini de düşünürsek; 100'lük sermaye, bir yıl getirisiz kalıp bir sonraki yıl 100'lük olarak yeni mal üretimine yatırılacakken, kamu harcaması sayesinde 110'luk sermayeye çıktı ve 110'luk olarak yeni mal üretimine yatırıldı.

Kentliler kentteki bir yol bozulduğunda bir araya gelip, başka yerden bulanamazsa

maliyetini ceplerinden karşılayarak yolu yaptılar. Apartman toplantılarında görülenlere benzer gerilimler olsa bile, bu iş için altınlar bozdurulur, başka yerde kullanılacak emek zamanı buraya tahsis edilir. Ancak keynesyen bir yöntemle para basarak yol yapımı kentin artık bittiğini gösterir, çünkü atıl duran kaynaklar kullanılır, kağıt para basarak finanse edilir ve bu işi yapacak firmaların sermaye birikimine katkıda bulunulur. Kent döneminde sermayedar olan kentli için yol yapımı çok gerekmedikçe kaçınılması gereken bir külfetken, kent-sonrası dönemde yol yapımı sermayedar için bir nimettir.

Sendika, piyasada bir aktör olarak görülmesine karşın, kendi içinde rekabetle değil, dayanışmayla temellenen siyasal bir örgütlenmedir. Sermayeci ulus-devletse sermayedarların siyasal örgütlenmesidir. Böylece, emekçilere piyasada, sendikalar aracılığıyla, sermayedarlarla karşı karşıya gelip, onlara direnmelerinin yerine, (denetimi sermayeci bürokrasi aracılığıyla sermayedarlarda olan) sermayeci ulus-devlette temsil edilmeleri yoluyla sermayedarlarla yan yana gelmeleri görüntüsü, altın tepside sunulmuş oldu.

Gerek devlet aracılığıyla zenginlikten pay almanın, gerekse devlet aracılığıyla sermaye biriktirmenin mümkün olduğunun ortaya çıkması, sermayenin onsuz yapamayacağı emekçilerin eline yeni direnme aletleri sundu: Sosyal-demokrat partiler ve “komünist” devlet. İş saatlerinin kısaltılması, insan ömrünün uzaması, haftalık ve yıllık tatiller gibi kazanım görünen gelişmeler olmasına karşın, topluca bakıldığında, gerek sosyal-demokrat partiler, gerekse “komünist” devletler sermayenin sönmelenmesine değil, sermaye birikiminin yaygınlaşmasına katkıda bulundular: İnsan ömrünün sermaye süreçlerinde soğurulan bölümü azalıp, ortadan kalkacağına arttı. Keynesyen dönemde asıl sorun ulus-devletlerin birbirine girmesiyle ortaya çıktı. Farklı ulus-devletlerde farklı genişleme olanakları bularak kendi içinde farklılaşan sermaye, sermayedar sınıfında sınıf-içi savaşıma yol açtı ve emperyalist savaşımlara neden oldu. Bu da Global Dönemi hazırladı.

Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson’un gerek I. Dünya Savaşı öncesi ülkesinde, gerekse Savaş sırasında ve sonrasında hem ülkesinde hem uluslararası

ilişkilerinde geliştirip, dile getirip, uygulamaya giriştiği politikalar ve Sovyetler Birliği'nin kurulması Global Dönem'in dışarıdan kapıyı tıklatma sesleri gibiydi ve nafile bir çaba olacak olan Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına neden oldu. II. Savaş'ın sonunda, zorunlu olarak, ağır aksak Global Dönem'e girildi. Bir yandan, Birleşmiş Milletler, diğer yandan da "Brettonwood kurumları" olarak adlandırılan kurumlar oluşturuldu. Brettonwood'da yapılan müzakerelerle IMF (Uluslararası Para Fonu), IBRD (Dünya Bankası) ve ITO (Uluslararası Ticaret Örgütü) olarak üç iktisadi kurum kurulmaya çalışıldı: Bu kurumlar, sırasıyla, dünyadaki finansal yapıyı, üretim yapısını ve ticaret akımlarının yapısını düzenleyip, denetleyeceklerdi. Bunlardan ITO ancak elli yıl sonra, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra WTO (Dünya Ticaret Örgütü) olarak devreye girene kadar, bu konuda GATT (Ticaret ve Gümrüklerin Genel Anlaşması) olarak adlandırılan ve aralıklarla gözden geçirilip genişletilen çok-tarafli anlaşmalarla idare edildi. Bunların yanı sıra, çok uluslu şirketlerin yöneticilerinin aralarında eşgüdümü sağlayabilecekleri periyodik, düzenli toplantılar gelişti.

Keynesyenizmin, içeriği keynesyenizmden hiç farklı olmayan, temel farkı özneldeki karmaşıklık ve keynesyenin olumlu gösterdiğini olumsuz göstermesi olan karşıtı popülizmdir; sermayedarların denetiminde olmayan her birikimin kötülenmesidir.⁵ Popülizm, genellikle, sadece kolayca söylenebilen, çoğu kez kendi başına ikna edici, ancak usa yatkın herhangi bir anlam yükü taşımayan "halkın istediği yapıldığında ekonomi zarar görür," sözüyle eleştirilir. Evet, devlet müdahalesi emekçi insanlara refahlarını artıracak kanısı verilerek kabul ettirilmiştir; ancak, pratikte emekçilerin refahı olan halkın isteklerinin yerine getirilmesi için yapılacakların, yani popülist politikaların, "destabilizasyon/istikrarsızlaştırma" politikaları oldukları ve bunlardan kaçınılmasının gerekliliği artık vurgulanmalıydı. Ayrıca başta maliye ve merkez bankası olmak üzere, demokratik siyasal etkinliklerle emekçilerin sınırlı da olsa etkileyebilecekleri kurumların elinde bulunan yetkiler (uluslararası şirketlerin çıkarları doğrultusunda karar almayı tarafsızlık olarak göreceğ biçimde eğitilip, yaptıklarının toplumsal etkileri konusunda cehaletleri oranında yükselme şansı bulan, iyi niyetli, tarafsız uzmanların elindeki) "bilimsel/teknik" kurullara ve dolaylı ya da doğrudan sponsorları uluslararası şirketler olan

hükümet dışı örgütlere⁶ dağıtılmalı ve uluslararası kurumlar tarafından denetlenmeli ve gerektiğinde yönlendirilmeliydi.

Döneme adını veren hiç ulaşılmayacak bir idealdir: Liberal Dönem liberalleşme, Keynesyen Dönem keynesyenleşme dönemleridir.⁷ Benzer biçimde, Global Dönem tam global bir bütünleşme sonrasını değil, böyle bir idealde güdülenmeyi, bir globalleşme dönemini ifade eder. Global dönemde piyasa ve devlete ek olarak, sermaye biriktirme aracı olarak ulusal ve uluslararası “bilimsel/teknik” kurullar ve hükümet dışı örgütler kullanılır. Sermaye nasıl ki Liberal Dönem’de aile firmaları, Keynesyen Dönem’de anonim şirketler olarak zuhur ettiyse, aynı işlevi Global Dönem’de çok uluslu şirketler görür.

İçinde bulunduğumuz global dönemde, global düşünce de henüz kendini bulamadı. Önceleri, monetarist bir tavırla keynesyenizmin önüne çıktı, ancak görünen köy kılavuz istemediğinden pek ikna edici olamadı. Sonra, ithalat kotası kuramlarında yanlış olarak kullanılan bir rant kavramının kullanım alanı genişletilerek kurulan bir düşünce sisteminin eşlik ettiği, kendini neo-liberal olarak niteleyen bir tavır gelişti. Ancak, bu da bir sermaye biriktirme aracı olan devleti anlayamadığından , günümüzde hâlâ arta kalanları sağa sola dağılmış biçimde bulunsa da, pek tutunamadı. Özellikle, 1990’larda hakim konuma gelen, çoğu Keynes okumamış neo-keynesyenlerinse Keynes okudukça, herhalde, yüzleri kızarmaktadır. Artık piyasa ve devleti dışlamayacak bir sentez beklenebilir. Yaşananı arzulanır, bu mümkün değilse zorunlu olarak gösterecek bir ideolojik aletin bu gelişiminin yol açtığı kafa karışıklığı, özellikle uluslararası/uluslararası “bilimsel/teknik” kurullarda ya da kurumlarda cehaleti elverdiğince yükselebilmiş zamane bilgilerinde olağandışı boyutlara varabiliyor. Direnişin belirtileri Seattle’da ve Genova’da ortaya çıkmakla birlikte, emekçilerin Global Dönem’deki direniş biçimi henüz geliştirebilmiş değildir. Sermaye genişlemesi sürecekte tarihselliği olacaktır, dolayısıyla nasıl ki keynesyen düşünce yerden yere vurup, paspasa çevirdiği piyasayı dışlamamışsa, global düşünce de nihai kertede ne piyasayı ne de devleti dışlayacaktır. Dolayısıyla, sendika, sosyal-demokrat parti ve hatta “komünist” devlet varlığını sürdürecektir. Başlangıçtaki, gaflete yol açan şok atlatıldıktan sonra, her biri eski mevzilerini olabildiğince geri almak için harekete geçecektir. Direniş

açısından şimdiden aleni olan, sermayeci zihnin globalizmin karşıtı olarak sunduğu yozlaşmaya karşı mücadele olarak gelişmeyeceğidir.⁸

¹ Sermayenin sönmelenmesi, artan değerin oluşmaması durumu olarak düşünülebilir.

² “Midıl klas” olarak okunabilir.

³ “Burjuva” olarak okunabilir.

⁴ İleri sürülen her sermayeci düşüncenin, yine aynı sermayeci zihinden çıkma, bir gün, bir yerde gerek duyulabilecek bir karşıtı bulunur.

⁵ İleri sürülen her sermayeci düşüncenin, yine aynı sermayeci zihinden çıkma, bir gün, bir yerde gerek duyulabilecek bir karşıtı bulunur.

⁶ İngilizcesi “non-governmental organizations” (hükümetle ilgili olmayan, hükümete bağlı olmayan örgütler) neye hizmeten kentsel toplum/burjuva toplumu örgütleri anlamına gelen sivil toplum örgütleri olarak çevrilmiştir?

⁷ Keynesyen ideal “tam istihdam” ile dile gelir ve hiç ulaşlamamıştır.

⁸ İleri sürülen her sermayeci düşüncenin, yine aynı sermayeci zihinden çıkma, bir gün, bir yerde gerek duyulabilecek bir karşıtı bulunur.